

ZUTPHEN

*Nieuwsbrief monumentenzorg,
archeologie en bouwhistorie in de gemeente Zutphen*

Mo **NU** mentaal

- ▶▶▶ Het huis De Rode Toren
- ▶▶▶ Isolatieglas in monumenten
- ▶▶▶ Heb je al goud gevonden?

December 2005, nr. 12

Het huis De Rode Toren

Lange Hofstraat 26 en 28 te Zutphen

Bij een wandeling door de stad valt het oog makkelijk op het pand dat staat op de hoek van de Lange Hofstraat en Rodetorenstraat. Het heeft een fraaie negentiende-eeuwse winkelpui en het metselwerk van de voorgevel en de versierde muurankers geven blijk van een respectabele ouderdom. In de zijgevel maken groeven in het pleisterwerk zichtbaar, waar in het verleden vensters hebben gezeten. Het huis dat bekend staat als de Rode Toren heeft als naamgever van de gelijknamige straat gefungeerd.

Enige jaren geleden kreeg het zijn naam op de kroonlijst weer terug. Het is recentelijk gerestaureerd en boven de bestaande winkel verbouwd tot twee appartementen. Als sluitstuk van de restauratie werd een replica herplaatst van de gevelsteen uit 1614 die in 1898 uit de zijgevel was verwijderd. Het

verweerde origineel wordt bewaard in het Stedelijk Museum¹. Als leidraad voor de keuzes, die voor de start van de restauratiewerkzaamheden zijn gemaakt, heeft een bouwhistorisch verkenningrapport van Buro 02 gediend, waarin de cultuurhistorische waarden zijn beschreven. Uit

deze eerste verkenning bleek dat het huis een bouwgeschiedenis kent die teruggaat tot in de middeleeuwen. Daarnaast zijn uit diverse latere perioden tastbare elementen overgebleven². Tijdens de restauratie werden enkele interessante ontdekkingen gedaan die een nuttige aanvulling bleken op onze kennis van de bouwgeschiedenis van het pand. In dit artikel treft u naast een beknopte beschrijving van het huis, een verslag van het bouwhistorisch onderzoek aan. Gelet op de restauratie van het hoekhuis en de vele waarnemingen die konden worden gedaan ligt het zwaartepunt van het artikel op Lange Hofstraat 28. Het rechterdeel (nummer 26) is in het kader van het onderzoek kort verkend, omdat het huis volledig in gebruik was en waarnemingen hier beperkt moesten blijven.

Het hoekhuis heeft een overwelfde kelder, een begane grond met daarin een slagerij, twee verdiepingen en een zolder. De plattegrond is L-vormig, dat wil zeggen dat aan de achterzijde van het huis een vleugel met de nokrichting haaks op de Rodetorenstraat achter het rechterbuurpand Lange Hofstraat 26 langs steekt. Dit deel heeft dezelfde verticale opbouw als de rest van het huis.

▲ Lange Hofstraat 26 en 28 op de hoek met de Rodetorenstraat in 1832. Nummer 26 rechts van nummer 28.

Bewerking afbeelding B. Fermin - Bureau Archeologie

▲ Lange Hofstraat 28 rond 1881. Foto Stichting de Oude HBS

¹ Scholten 1999, 40-41

² Bloemink 2003

▲ **De gezamenlijke gevel aan de Lange Hofstraat. De aanwezige muurankers maken duidelijk dat het één casco betreft. De centrale regenpijp verhult enigszins dat het metselwerk gewoon doorloopt.**

Foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

LOCATIE

De locatie van het huis is gelegen binnen het oudste deel van de binnenstad, dat wordt begrensd door de marktgordel ter plaatse van de negende-eeuwse ringwalburg en is bovendien gesitueerd aan de van oudsher belangrijkste straat van de burg. De Rodetorenstraat fungeerde bovendien als parallelstraat achter de burgwal.

In de late 12de eeuw zijn langs de Lange Hofstraat de stedelijke huispercelen uitgegeven. Ook nadat Zutphen stadsrechten kreeg bleef dit deel van de stad, het Mommenhaverkwartier, nog (grond-)belastingplichtig in de vorm van thijnsen aan de graaf van Zutphen en Gelre³.

Gedurende de middeleeuwen en de periode erna bleef de Lange Hofstraat een belangrijke route in de stad met representatieve panden. Dit wordt bevestigd bij een nadere blik op de gevels.

EIGENDOMSGESCHIEDENIS

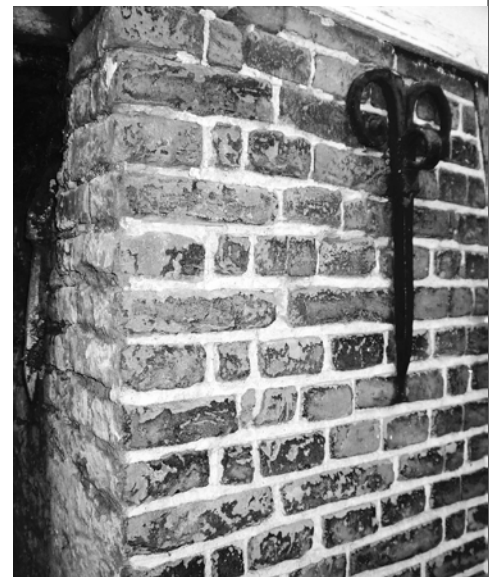
Voor dit artikel is het hoekhuis Lange Hofstraat 28 als uitgangspunt genomen, maar al bij een vluchtige beschouwing van de voorge-

vel wordt duidelijk dat er een bouwkundige relatie bestaat met het rechterpand, nummer 26. Ook in de eigendomsgeschiedenis wordt deze relatie zichtbaar. Lange tijd, vanaf de eerste schriftelijke vermeldingen uit de 14e eeuw⁴, vermeldingen in het midden van de 15e eeuw tot ca. 1630 is er sprake geweest van één bezit en er mag van worden uitgegaan, dat deze eenheid ook in de bouwkundige staat en in de voorgevelarchitectuur tot uitdrukking kwam. Het rechterdeel kreeg in de 17e eeuw een apart verpondingsnummer, zodat moet worden aangenomen dat het in ieder geval toen apart werd aangeslagen. De eenheid blijkt verder uit de naamgeving van de huizen. De nummers 28 en 26 vormden het huis "den Roden Torn", of de "Grote Roden Toern" en nummer 24 werd "den Lut-tiken [kleine] Rodentoorn" genoemd. In 1610 worden Derrick en Gertgen Hoberdinck, herbergiers, eigenaar van de De Rode Toren en hebben het huis twintig jaar in bezit. Zij zijn het waarschijnlijk geweest die in 1614 het huis grondig hebben verbouwd en gemoderniseerd. Het huis kreeg toen een vanaf de straat duidelijk herkenbare tweebeukige opzet, waarbij een tot dat moment aanwe-

zige imposante trapgevel uit de 15e of 16e eeuw moest wijken.

VOORGEVEL

De voorgevel van Lange Hofstraat 28 bestaat uit een winkelpui op de begane grond met een bakstenen gevel voor de twee verdiepingen erboven. De gevel wordt aan de bovenzijde afgesloten met een kroonlijst. Met de voorgevel is iets bijzonders aan de hand. In tegenstelling tot veel bakstenen gevels met kroonlijst in de Zutphense binnenstad is hier niet sprake van het zeer fijne

► **Op de hoek met de Rodetorenstraat is in 1614 voor de nieuwe voorgevel een hoekoplossing met klezortjes toegepast, hier op de 2e verdieping. Nog net is de kroonlijst zichtbaar.**

Foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

³ Groothedde 2004, 28

⁴ mondelinge mededeling M. Groothedde

◀ **De haaietand inkassing van de voorgevel in de bestaande zijgevel. Duidelijk is het verschil in metselwerk te zien.**

Foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

en verzorgde metselwerk uit de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, zoals we dat bijvoorbeeld kunnen aantreffen bij Groenmarkt 37 of de panden Zaadmarkt 85 tot en met 91. Ofschoon de hanekammen anders doen vermoeden, is de gevel ouder en dateert zeer waarschijnlijk uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Aanwijzingen daarvoor zijn de bewerkte muurankers, de grotere bakstenen en de hoekoplossing met zogenaamde klezortjes in de koppenlaag. Een oplettende beschouwer zal tevens opmerken dat het metselwerk van de voorgevel doorloopt in de gevel van het rechter buurpand, Lange Hofstraat

26. Bovendien kent dit pand de twee laatste jaartalankers "1" en "4" van het bouwjaar in muurankers. De gehele combinatie zal "AO 16 14" zijn geweest of "16 AO 14", een schrijfwijze die ook wel werd toegepast.

Een zeventiende eeuws dubbelhuis dus, met latere verbouwingen, want dat de winkelpui, de kroonlijst en de hanekammen van nummer 28 niet uit de zeventiende eeuw dateren is wel duidelijk. Of zit het toch anders?

STRAATHOEK

Als onderdeel van de restauratie van het huis werd ook de zijgevel aan de Rodetorenstraat ontleisterd. Hier werd onder andere de hoek bij de voorgevel vrijgelegd, waaruit bleek dat de voorgevel over de volle hoogte zorgvuldig met een haaietand in de zijgevel is ingekast. Het huis is daarom in ieder geval ouder dan de zeventiende eeuw⁵. Uit de gekozen oplossing blijkt duidelijk, dat dit is gedaan met het

▲ **Documentatietekening na opmeting op de steiger. Opvallend zijn de twee ophogingen van het hoofdhuis met de kleine vensters en de met haaietanden ingekaste voorgevel aan de Lange Hofstraat.**

Documentatie J.S. Krijnen – gemeente Zutphen op basis van opmetingstekening G. van de Struik – Bouwbedrijf Plant b.v.

oog op de zichtbaarheid van de hoekoplossing vanaf de Lange Hofstraat; het moest er netjes uitzien. Dergelijke fraaie staaltjes metselwerk zijn in het verleden wel vaker toegepast wanneer het metselwerk duidelijk in het blikveld viel. Een voorbeeld van meer extreem vormgegeven inkassingen bij hoeken zijn de accolade-inkassingen in de zijgevel van de Universiteitsaula te Leiden.

Behalve dat voor een bewerkelijke hoekoplossing werd gekozen, werd de voorgevel bovendien opgetrokken met geschuurde handvormstenen⁶, een manier om meer fijn en verzorgd metselwerk te krijgen. Dergelijk bewerkt metselwerk werd vanaf de late middeleeuwen tot in de zeventiende eeuw toegepast en is nu nog maar spaarzaam te zien. Andere Zutphense voorbeelden zijn te zien in de gevels van de kerken St. Jan en de Walburgiskerk. Ook de 17de-eeuwse pilastergevel van de Hof van Heeckeren, Kuiperstraat 9-13, is met geschuurde bakstenen gemetseld.

In combinatie met de haaietand-inkassingen lijkt het vrijwel zeker dat het vernieuwen van de gevel niet op zichzelf staat, maar een onderdeel van een omvangrijkere verbouwing is geweest, waarbij voor de voorgevel meer verzorgd werk is toegepast. Uit bestudering van de zijgevel kon op alle niveau's, maar met name op de tweede verdieping een duidelijke overgang worden waargenomen naar het oudere metselwerk⁷.

Dit metselwerk is reeds in de 15e of 16e eeuw gebruikt om de zijgevel op te hogen, zodat een beeld ontstaat van een vroeg-zeventiende-eeuwse verbouwing, waarbij kon worden aangesloten op het bestaande volume en het pand conform de indeling met twee duidelijk herkenbare casco's aan de Lange Hofstraat twee trapgevels kreeg, uitgevoerd in een hoogwaardige kwaliteit metselwerk. De trapgevel van nummer 26 siert nog steeds het straatbeeld. Deze campagne verklaart waarom de kapconstructies van beide woningen toen deels zijn vernieuwd, waarbij oudere, 14e-eeuwse daksporen werden hergebruikt.

ZIJGEVEL

De ontleistering van de zijgevel aan de Rodetorenstraat was aanleiding tot een documen-

▲ De 18e-eeuwse keukenkast in onderdelen bewaard gebleven.

Foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

tatie van de muur. Uit het onderzoek op de steiger bleek dat de gevel tot en met de eerste verdieping in grote lijnen nog geheel uit de veertiende eeuw dateert. Het metselwerk is hier vrij consequent gemetseld met een tienlagenmaat van 87 centimeter. Een deel op beganegrond-niveau is nog wat ouder en moet kort na een stadsbrand zijn gemetseld. Deze stadsbrand is op diverse plaatsen archeologisch aangetoond binnen de 9e-eeuwse ringwalburg en moet ergens tussen 1305 en 1310 hebben huisgehouden⁸. Het metselwerk van de gevel uit deze eerste baksteenfase na de brand telt hier voor tien baksteenlagen 90 á 91centimeter⁹.

Het rechterdeel van de gevel vertoont kleine, dichtgezette vensters waarvan een aantal behoren bij het veertiende-eeuwse muurwerk. Uit de plaatsing van de vensters blijkt dat het huis in die tijd andere verdiepniveaus kende dan in de zeventiende en achttiende eeuw.

Het metselwerk op het niveau van de tweede verdieping is van een kleiner baksteenformaat en behoort bij de laatste ophoging van het pand in de vijftiende of zestiende eeuw. Het metselwerk telt hier voor tien gemetselde baksteenlagen 75 centimeter. De vensters die toen zijn uitgespaard, wijken af van de veertiende-eeuwse vensters. Zijn deze voorzien van ontlastingsbogen met dubbele gebogen rollagen, de jongere exemplaren moeten het doen met een enkele gebogen rollaag. Voor deze vensters is afgezien van de kenmerkende laag plat gemetselde stenen bovenop de gebogen rollaag, die in Zutphen later werden toegepast, vooral in de zestiende en zeventiende eeuw.

De ontleisterde gevel gaf meer geheimen prijs. Zo werd duidelijk dat het meest linkse deel van de gevel, ter plaatse van de achterste twee venstertraveeën in de middeleeuwen bij

een op zich zelf staand casco heeft behoord. Een forse bouwnaad gaf de scheiding aan. Dit deel heeft ook een eigen kelder, die verbonden was met het rechterdeel van De Rode Toren, Lange Hofstraat 26. Vóór de laatste ophoging was dit achterste deel van het huis een volle bouwlaag hoger dan het huis aan de Lange Hofstraat. Toen dit in de vijftiende of zestiende eeuw werd opgehoogd heeft men het nieuwe metselwerk ingekast in het bestaande, hoger opgaande muurwerk van het achterste deel. Dit is gedaan met een keurige laagsgewijze vertanding. Het lager gelegen werk kent deze vertanding niet en sluit koud aan op het rechter deel. Dit bouwspoor stamt daarmee uit een vroege bouwfase toen het bouwdeel aan de Rodetorenstraat nog een zelfstandig huis was en dateert van vóór het ophogen.

▲ Zijgevel aan de Rodetorenstraat met de herplaatste gevelsteen en de 14e-eeuwse vensters in het stucwerk aangegeven.

Foto J.S. Krijnen - gemeente Zutphen

⁵ Door Buro 02 was dit al eerder vastgesteld op basis van waarnemingen in de kelder.

⁶ Met een tienlagenmaat van 64 centimeter

⁷ Dit metselwerk telt voor tien gemetselde lagen 75 centimeter

⁸ Groothedde 2002, 15 en Groothedde 2004, 29-30

⁹ Zie voor baksteenformaten in Zutphen ook:

Groothedde 2002, 15-18

▲ **Overzicht van boven van het 18e-eeuwse trappenhuis met de twee bordessen en rijk gesneden balusters.**

Foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

Nadat in de zeventiende eeuw vooral de voorgevel een gedaantewisseling onderging, heeft de achttiende eeuw haar sporen weer in de zijgevel achtergelaten. Zo werd duidelijk dat in die eeuw links van de beschreven bouwnaad de gevel volledig is vernieuwd en met een zeer hoge graad van vakmanschap is gemetseld met kleine bakstenen en zeer fijn voegwerk. Het nieuwe metselwerk is met een blokvertanding in het oudere werk aan de rechterzijde ingekast, maar gelukkig voor de bouwhistorici wel zo dat de oudere bouwsporen daar rechts van ongeschonden bleven. Het achttiende-eeuwse werk gaat links keurig “de hoek om” om dan in de achtergevel met een zelfde blokvertanding ingekast te zijn. Dat dit deel van de zijgevel destijds is opgetrokken met de bedoeling om in het zicht te zijn, blijkt niet alleen uit het zeer fijne, verzorgde metselwerk, maar ook uit de gekozen hoekoplossing. Zal men in Zutphen normaliter in achttiende-eeuwse gemetselde gevels een hoekoplossing aantreffen met een drieklezoor in de strekkenlaag, hier is destijds gekozen voor een klezoortje in de koppenlaag, waarmee de hoek van het huis nadrukkelijk geaccentueerd werd. Het gaat hier dan om werk dat vermoedelijk behoort bij een omvangrijke verbouwing rond 1770. Het lang blijven toepassen van klezoren in de hoekoplossing is niet geheel onbekend. Zo zal men in Limburg tot in de negentiende eeuw het klezoortje blijven gebruiken. In Zutphen is dergelijk “laat” klezoorgebruik echter uitzonderlijk.

DE KELDER

De kelder onder Lange Hofstraat 28 heeft een L-vormige plattegrond. Aan de achterzijde bevindt zich een kelderdeel dat is overwelfd met een tongewelf. Dit heeft de kruin haaks op de Rodetorenstraat. De kelder kent twee

doorgangen naar kelders aan de Lange Hofstraat. De rechter doorgang is in het verleden dichtgemetseld, de smeedijzeren duimen waaraan de verdwenen deur scharnierde zijn nog aanwezig. Deze doorgang gaf toegang tot de kelder van Lange Hofstraat 26. De linker toegang geeft toegang tot het voorste deel van de kelder van nummer 28. Ook hier geven smeedijzeren duimen de scharnierpunten van een verdwenen deur aan.

Het metselwerk heeft hier een aanzienlijke dikte en duidelijk is te zien dat hier twee bouwmuren koud tegen elkaar aan zijn gezet. Het bouwspoor komt wat locatie betreft over één met de aangetroffen bouwsporen in de zijgevel en bevestigt dat het achterste bouwdeel een zelfstandig casco is geweest.

De voorste kelder is een tongewelf met de kruin haaks op de Lange Hofstraat. De kelder heeft steekgewelven waardoor het lijkt alsof er sprake is van kruisgewelven. De kelder van Lange Hofstraat 26 heeft een vergelijkbare opzet, hoogte en vakdiepte dus het is heel wel mogelijk dat beide kelders in één bouwfase tot stand zijn gekomen. Mogelijk gebeurde dit rond 1614.

In de kelder van nummer 28 is naderhand rechts van de kruin een ondersteunende muur met rondbogen gemetseld, die bij de voorgevel aansluit en op twee derde van de diepte van de kelder stopt met een zwaardere gemetselde kolom. Links tegen de zijmuur is een zelfde kolom onder het gewelf gemetseld. Deze toegevoegde elementen hebben ongetwijfeld te maken met een veranderde indeling op de begane grond waarbij in het verleden tussenmuren zijn toegevoegd die inmiddels weer verdwenen zijn. Voor de muur met rondbogen moet dan vooral aan een gangmuur gedacht worden. De twee genoemde zwaardere kolommen konden weleens te maken hebben met het op de begane grond verdwenen 18e-eeuwse trappenhuis. De L-vormige indeling met de gang rechts en de overloop en trappenhuis aan het eind van de gang links in de korte poot van de L, is op de eerste verdieping nog duidelijk in de plattegrond herkenbaar.

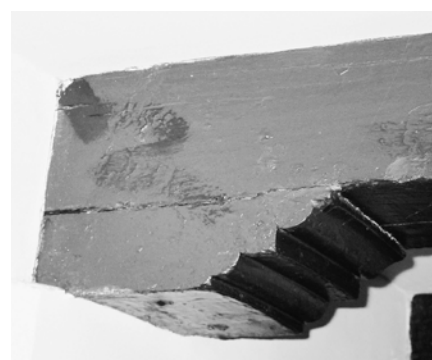
HET INTERIEUR

Op de begane grond van nummer 28 is momenteel een slagerij gevestigd. De indeling van de winkelpui met de twee deuren rechts naast elkaar verraadt, dat er een trapopgang naar boven heeft gezeten. Deze is rond 1995 verwijderd en verplaatst naar de Rodetorenstraat. Achterin de slagerij is nog een forse 18de-eeuwse keukenschouw aanwezig. Een bijbehorende ingebouwde keukenkast is gede-

monteerd en opgeslagen.

Bij de werkzaamheden in het interieur van het huis werd duidelijk dat de dichtgezette middeleeuwse vensters rechts in de gevel aan de Rodetorenstraat zeer waarschijnlijk zijn gedicht toen de grote achttiende-eeuwse verbouwing plaatsvond. Niet alleen werden toen de balklagen vernieuwd en op een ander niveau gelegd, ook werden nieuwe stookplaatsen noodzakelijk. Voor de vertrekken aan de Lange Hofstraatzijde zijn de bijbehorende rookkanalen ter plaatse van de dichtgezette oude vensters gesitueerd. De dagkanten van het venster op de eerste verdieping zijn achter de voorzetwanden nog aanwezig. De plaats van de zeventiende-eeuwse danwel oudere stookplaatsen is onduidelijk. De achttiende-eeuwse schouwen en rookkanalen werden rond 1900 weer verwijderd, toen een nieuw rookkanaal en schouw tegen de achterwand van de mooie kamer aan de straatzijde werd geplaatst. Zeer waarschijnlijk is dit moment ook aangegrepen om de twee bijbehorende schoorstenen voor en achter midden op de nok van het huis te verwijderen.

Centraal in het huis is het prachtige trappenhuis gesitueerd. Dit dateert op grond van de rococovormen in de trapbalusters uit de periode 1760-1770. De trap heeft in eerste instantie haar aantrede gehad op de begane grond, samenhangend met een achttiende-eeuwse woonhuisindeling op die laag, maar werd vermoedelijk aan het eind van de negentiende aan de onderzijde ingekort om een winkeluimte mogelijk te maken. Deze wijziging hangt vrijwel zeker samen met de bouw van de winkelpui waarin behalve de winkeltogang ook een deur en nieuwe trapopgang ten behoeve van de bovenwoning werd opgenomen.

▲ **In het rechter pand - Lange Hofstraat 26 - zijn nog geprofileerde consoles aanwezig uit de bouwcampagne van 1614.** Foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

Voor zover door aanwezige stucplafonds en gipsplafonds kon worden vastgesteld worden de eerste verdiepingvloer, de tweede verdiepingvloer en de zoldervloer gedragen door enkelvoudige grenen balklagen met een kwarttrond profiel op de hoeken. De balken zijn hoogst waarschijnlijk rond 1760-70 vernieuwd, gelijktijdig met het aanbrengen van het trappenhuis en het vernieuwen van het meest linkse deel van de zijgevel aan de Rodetorenstraat. Dit geldt ook voor de balklaag van de tweede verdieping, die wat betreft positie nauwelijks moet zijn gewijzigd. Een enkele balk van deze verdiepingvloer is van eiken en heeft een forser formaat dan de grenen balken. Deze balk, die grenst aan het trappenhuis, dateert uit de 17e eeuw of is ouder en is aan het eind van de 18e eeuw mogelijk in de nieuwe plannen opgenomen. Het is onduidelijk of het huis eerder, in 1614, ook al nieuwe balklagen heeft gekregen. Het rechterdeel van het grote pand, nummer 26 is in het bezit van 17e-eeuwse balklagen met consoles met ojiefprofilering dus het lijkt voor de hand dat deze toen ook in het hoekpand zijn vernieuwd. Het gaat hier dan om enkelvoudige balklagen. Of voor de balken eiken- of grenenhout is gebruikt kon niet worden vastgesteld.

Na de grote verbouwing aan het eind van de negentiende eeuw hebben er in de loop van de twintigste eeuw diverse kleinere wijzigingen plaatsgevonden. Een enkel geval verdient meer aandacht. Zo werd op de tweede verdieping een beschilderde vloer aangetroffen met een motief dat erg lijkt alsof het met "kindervoetjes" is aangebracht. Zo is getracht het effect te creëren van een wortelnoten houten vloer. Deze vloer is nog in de twintigste eeuw beschilderd, want de beschildering bleek aan te sluiten op een zijwand van bims-beton uit het begin van de 20e eeuw. De vloerbeschildering is daarom mogelijk rond 1910-1920 aangebracht.

KAPCONSTRUCTIE

Op zolder is een kapconstructie te vinden met grenen dekbalkgebinten en eiken daksporen met haanhouten. De daksporen zijn in de nok met een toognagel verbonden, de haanhouten zijn halfhouts op de sporen gespijkerd. Zowel sporen als haanhouten zijn vanaf de straat oplopend genummerd door middel van telmerken aan de achterzijde van de sporenschouwen. De constructieve kenmerken voor de sporen wijzen meestal op een datering tussen de veertiende en zeventiende eeuw. Ten behoeve van een meer nauwkeurige datering van de daksporen is een dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd, waaruit bleek dat diverse dakspo-

▲ Eén van de grenen schaarspanten op zolder. Bovenaan de foto is nog juist een deel van het hijsrad zichtbaar. Foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

ren en haanhouten van de kap in de herfst/winter van 1612 en een deel in de herfst/winter van 1613 is gekapt, hetgeen aansluit op de gevelankers [16] "1" en "4" op de gevel van nummer 26. Diverse daksporen vertonen echter sporen van hergebruik, die niet te rijmen zijn met de huidige kapvorm. Het ging dan om bijna vierkant gezaagde eiken sporen met forse maten, 12x13 cm. Twee van deze hergebruikte sporen bleken dendrochronologisch te dateren rond 1330.

Daarnaast zijn enkele sporen uitgevoerd in naaldhout en meegenummerd met de rest, ook de wijze van nummering met gesneden telmerken is gelijk als aan de eiken sporen. Zou hier sprake kunnen zijn van het vervangen van enkele sporen door onderhoud?

Bij nadere bestudering bleek dat toch een wat onwaarschijnlijke optie. Bij vervanging van onderdelen van een kap is doorgaans de locatie duidelijk en is het nummeren van onderdelen niet nodig. Anders wordt het verhaal als de kap gedemonteerd is geweest en men gelijktijdig enkele daksporen vervangt. Het is dan logisch de nieuwe sporen in het bestaande telsysteem op te nemen. Dit kan op twee momenten hebben plaatsgevonden: In de eerste variant zou dit gebeurd kunnen zijn met de bouw van de huidige voorgevel in het begin van de zeventiende eeuw. Voor deze variant pleiten de eiken daksporen in combinatie met de toegepaste telmerken. Dit is ook een periode waarin in het Zutphense reeds mondjesmaat grenen wordt toegepast, met name bij balklagen. Het is echter logisch bij de bouw van een sporenkap één partij hout te gebruiken, niet een partij eiken sporen aangevuld met vuren sporen. De wijze van montage en het gebruikte type telmerk is echter zeer kenmerkend voor de periode tot 1650.

In optie twee zijn de vuren daksporen toegepast tijdens de grote verbouwing tussen circa 1760-70 waarbij ook de eerste verdiepingen-

zolderbalklagen zijn vervangen, de verdiepingshoogten gewijzigd en de gebinten zijn vervangen. Het is heel goed mogelijk dat de kap toen ook is gedemonteerd, waarbij het nuttig was om de enkele nieuwe vuren sporen mee te nummeren met het bestaande systeem.

Toch lijkt deze optie onlogisch, omdat het in dat geval in principe niet veel had uitgemaakt waar de sporen zouden hebben gestaan. Ook bij andere sporenkappen, die in de achttiende en negentiende eeuw zijn hergebruikt, is dit waar te nemen; zonder uitzondering staan de sporen dan door elkaar, ongeacht de nummering en ongeacht of er sprake is van een pure sporenkap danwel een kap met nokgording. Het is daarom het meest waarschijnlijk dat de sporen, inclusief de vuren exemplaren, in de eerste helft van de zeventiende eeuw zullen zijn geplaatst. Recentelijk werd in Waterstraat 50 een volledige vuren sporenkap aangetroffen, die werd ondersteund door middel van eiken dekbalkgebinten. Het kapmoment voor het hout van de gebinten kon hier dendrochronologisch worden bepaald op herfst/winter 1622. De vuren daksporen behoren tot dezelfde bouw fase en zijn volledig in de eiken bouwtraditie opgericht en van telmerken voorzien. Het is daarom heel wel mogelijk dat de vuren sporen van Lange Hofstraat 28 in 1614 zijn toegepast. Deze constructie is rond 1760-70 enigszins aangepast doordat de zolderbalklaag werd vervangen en grenen dekbalkgebinten werden ingebracht. Zeer waarschijnlijk zijn toen de borstweringen verlaagd, is de topgevel aan de straat gesloopt en afgesloten met een kroonlijst en een dakschild. Gelijktijdig is de grote dakkapel met windas aan de Rodetorenstraat gebouwd. Dit bleek onder ander uit waarnemingen ten tijde van het onderhoud aan de gevellijst en gootconstructie ter plekke. De beide stijlen van de dakkapel zijn niet later toegevoegd, maar maken deel uit van de aan-

passing van de borstwering en het maken van de gootlijst aan de Rodetorenstraat.

Uit aanpassingen in de nok van het dak bleek, dat het huis tijdens deze grote verbouwing geslechte rookkanalen op slapers moet hebben gekregen, met een aan de voorzijde en aan de achterzijde midden op het dak geplaatste schoorsteen. Dit was een vaker voorkomend fenomeen, dat vanaf de 17e eeuw opgang vond en samenhangt met het geheven schoorsteengeld voor elke schoorsteen op het huis en dus het aantal stookplaatsen in het huis. De schoorsteen kon enerzijds fraai symmetrisch in het voorkomen van het huis verwerkt worden, anderzijds was het in verband met het geheven schoorsteengeld een kostenbesparende maatregel. Het was immers mogelijk om, net als in Lange Hofstraat 28 het geval was, twee kanalen binnendaks naar elkaar toe te verslepen om zo met één schoorsteen buitendaks te eindigen. In Zutphen heeft het pand Spitaalstraat 26 uit 1842 een vergelijkbare constructie gehad. Of het schoorsteengeld toen nog geïnd werd, is niet geheel duidelijk.

VOORLOPIGE BOUWGESCHIEDENIS

De bouwgeschiedenis van het huis zou er stapsgewijs als volgt uit kunnen zien:

- Ca. 1305-1315: eerste baksteenbouw, oudste gevels, waaronder zijgevel Rodetorenstraat, dateren uit deze periode, metselwerk met grote moppen gemetseld, tien baksteenlagen meten 90 a 91 cm, onbekend bouwvolume

- Ca. 1330: verbouwing, bijbehorend metselwerk van ophoging heeft een maat van tien baksteenlagen van 87 cm, twee gedateerde daksporen ca. 1330, reeds opzet met hoge begane grond, verdieping en een kap over de volle breedte
- 15e of 16e eeuw: dubbelhuis opnieuw met verdieping verhoogd, van bijbehorend metselwerk meten tien baksteenlagen 75 cm, mogelijk nieuwe, hogere voorgevel
- 1614: voorgevel vernieuwd, sporenkappen nieuw opgetrokken met deels nieuw hout en deels hergebruikte 14e-eeuwse sporen
- Ca. 1760-70: topgevel nr. 28 vervangen door dakschild met kroonlijst, trappenhuis en bijbehorende indeling tot stand gekomen, kap aangepast met grenen dekbalkgebinten
- Ca. 1890: winkelpui vernieuwd en interieur aangepast
- Ca. 1930: aanpassing winkelpui en interieur
- 20ste eeuw: diverse interieur aanpassingen
- 1995: verbouwing begane grond t.b.v. slagerij de Groene Weg
- 2003/2004: restauratie, verbouwing tot 2 appartementen boven de winkel

CONCLUSIE

De Rode Toren is een huis met een zeer lange staat van dienst. Het behoort in de kern tot een groep grote Zutphense huizen uit de vroege 14e eeuw met een dubbele perceelsbreedte met de gevel aan de straat. Vergelijkbare voorbeelden zijn De Vergulde Scheer, Lange Hofstraat 23-25, het in 1961

deels gesloopte huis De Ruerpot, Houtmarkt 53-55, Korte Hofstraat 1-1a en het huis Gelre, Houtmarkt 42-44. Vanuit de middeleeuwen tot in de moderne tijd zijn diverse interessante elementen overgeleverd. Zo bezit het huis een aantal in Zutphen veel voorkomende kenmerken zoals een gemetselde bakstenen keldertrap met kelderluik aan de straat, grote baksteenformaten in de 14e-eeuwse bouwmuren en dikke, bijne vierkante, eiken daksporen uit de 14e eeuw. Tijdens de recente restauratie zijn enkele dichtgezette, veertiende-eeuwse vensters aan de Rodetorenstraat in het stucwerk geaccentueerd. De oudste historie van het huis is daardoor voor iedere geïnteresseerde ook vanaf de straat zichtbaar gemaakt. Sinds kort siert bovendien een replica van de gevelsteen uit 1614 de zijgevel. ■

LITERATUUR

Bloemink 2003

W. Bloemink – Buro 02, Lange Hofstraat 28 in Zutphen, bouwhistorische verkenning, Holten 2003 (rapport)

Groothedde 2002

M. Groothedde, De eerste bebouwing op de percelen Beukerstraat 63-69, in: G. Rietberg (red.), Steenrijk in Zutphen. Bouwhistorie van Beukerstraat 65-67, Zutphen 2002, 15-24

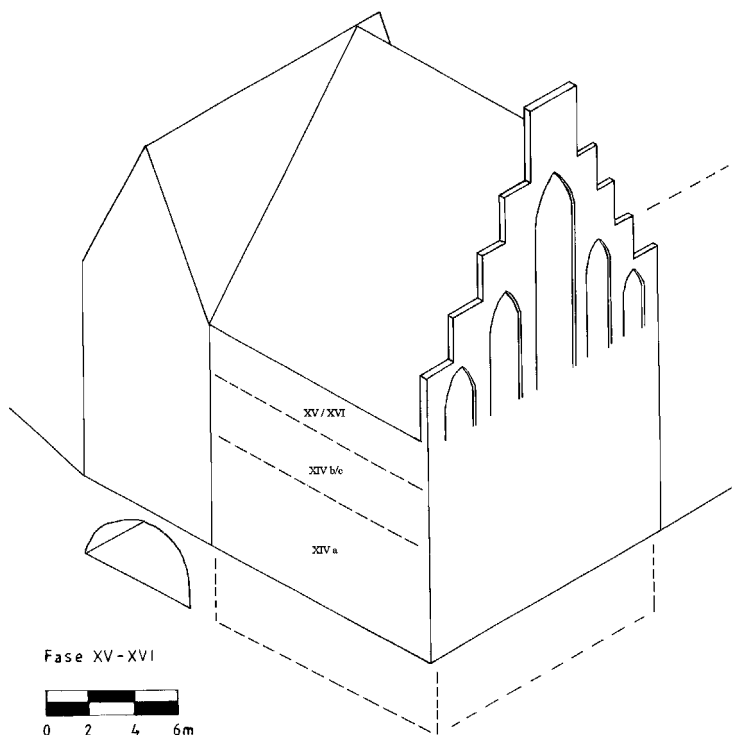
Groothedde 2004

M. Groothedde, De Leye. De bouwhistorische ontwikkeling van Lange Hofstraat 21/Kolenstraat 1a te Zutphen, in: G. Koolstra (red.), In Zutphen staat een huis. Een biografie van zeven huizen in de middeleeuwse stad, Zutphen 2004, 26-49

Scholten 1999

F.W.J. Scholten, Oude gevelstenen in Zutphen, in: Jaarverslag Wijnhuisfonds 1998, Zutphen 1999, 40-41

- ◀ **Bij de verhoging in de 15e of 16e eeuw moet de Roden Toren een aanzienlijke topgevel met een grote hoogte hebben gekregen. In de tekening geeft de onderbroken lijn de huidige hoogte van Lange Hofstraat 28 weer. De afbeelding geeft een hypothetisch beeld van een 15e-eeuwse trapgevel. Er zijn hiervoor echter geen bouwhistorische aanwijzingen gevonden. Als model is daarom uitgegaan van de trapgevel van de Burgerzaal uit ca. 1452 en de gevel van het schuin tegenover gelegen Lange Hofstraat 23-25, uit 1426, die bekend is van een 17e-eeuwse tekening.** Afbeelding J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

De nieuwe Verordening Monumentenfonds Zutphen 2005:

Geld lenen tegen 1% rente i.p.v. subsidie

De gemeenteraad heeft op 24 oktober de Verordening Monumentenfonds Zutphen 2005 vastgesteld. Deze verordening komt in de plaats van de Subsidieverordening Stedelijke Vernieuwing 2002, die in november 2004 is ingetrokken. Dit was nodig omdat het Rijk drastisch gesneden heeft in het beschikbare budget.

De nieuwe wet maakte het wel mogelijk met het weliswaar beperkte budget een eigen fonds in te stellen, waaruit goedkope leningen kunnen worden verstrekt. Bepaald is dat de rente 5% lager is dan de marktrente, maar de rente is nooit lager dan 1%. De rente is nu 1%. Dit biedt nieuwe kansen. Het planmatig onderhoud kan nu worden bevorderd. Verder is de rente aftrekbaar voor de inkomstenbelasting, terwijl voorheen bij rijksmonumenten de subsidie bij het inkomen moest zelfs worden bijgeteld, waardoor deze vaak voor de helft weer bij de fiscus terecht kwam.

GEEN DUBBELE ONDERSTEUNING MEER

Vanwege het beperkte budget moesten keuzes worden gemaakt. Dubbele ondersteuning van restauratie en onderhoud is niet langer mogelijk. Tot en met 2004 was het voor veel Rijksmonumentenbezitters mogelijk voor onderhoud aan hun huis naast subsidie ook fiscale aftrek voor de inkomstenbelasting te krijgen. Ook is het voor hen nu nog mogelijk voor onderhoudskosten goedkoop geld te lenen bij het Nationaal Restauratie Fonds. Verreweg de meeste Rijksmonumenten vallen zodoende buiten deze nieuwe regeling. Verder heeft de provincie Gelderland samen met het Prins Bernhard Cultuurfonds een provinciaal restauratiefonds opgericht, waaruit voordelig geld kan worden geleend voor restauraties van Gelderse niet-rijksmonumenten. Daarom is in de nieuwe regeling bepaald dat eigenaren van beeldbepalende panden eerst daar een leningsverzoek moeten indienen voor restauratie van hun pand. Pas als zo'n

lening niet mogelijk blijkt, kan aanspraak worden gemaakt op een gemeentelijke lening.

WEL PROVINCIALE SUBSIDIE VOOR GEMEENTELIJKE MONUMENTEN

Een uitzondering is gemaakt voor het samen gaan met de provinciale onderhouds- en restauratiesubsidies voor gemeentelijke monumenten: maximaal 20% van de kosten. Die subsidies zijn immers bedoeld om de gemeentelijke ondersteuning te verdubbelen. Het zou jammer zijn daarvan geen gebruik te maken.

ONDERHOUD

In plaats van het verstrekken van subsidie voor incidenteel onderhoud zoals vroeger soms gebeurde, wordt nu het planmatig onderhoud gestimuleerd. De Monumentenwacht gaat, naast het bekende inspectierap-

port, voor de pandeigenaar een meer(10)jarig onderhoudsplan(MJOP) maken. Van het geleende geld wordt het onderhoud op tijd uitgevoerd. De pandeigenaar hoeft ook niet meer te dubben over de keus tussen bijvoorbeeld op vakantie gaan of onderhoud aan zijn huis te plegen: het geld is er. Hij betaalt 10 jaar lang een vast bedrag per maand aan rente en aflossing. In feite is er sprake van gespreide betaling.

HERSTEL HISTORISCHE RIETEN DAKEN

Ook het instandhouden van de fraaie maar kostbare rieten daken van oude boerderijen e.d., ouder dan 60 jaar, verdient ondersteuning. Daarom kan daarvoor een zelfde soort lening als die bij onderhoud worden verstrekt.

RESTAURATIE

Indien echt ingrijpend herstel nodig is, kan ook een eenmalige restauratiehypotheek worden verstrekt tegen een zelfde rente. Aan het eind van de restauratie wordt de hoogte van de restauratiehypotheek vastgesteld, die vervolgens in 20 jaar wordt afgelost ook door middel van vaste maandelijkse rente/aflossing.

TWEE SOORTEN LENINGEN

De nieuwe regeling kent dus twee smaken:
A Leningen voor 10 jarig onderhoud en voor rieten daken: Hypotheken die ook in 10 jaar worden afgelost.
B Leningen voor eenmalige restauratie: Hypotheken die ook in 20 jaar worden afgelost.

Zie voor een overzicht van de mogelijkheden het los bijgevoegde informatiefel. ■

Isolatiegl

met smalle randen van ca 9 mm, die passen en oude sponningen van slechts 10 x 17 mm. De maximale ruitafmeting is hierbij wat beperkt; de leverancier geeft als maximale maten 70x 240 cm. Als buitenruit kan voor getrokken of andere types historisch glas worden gekozen.

WARMTE-ISOLATIE

De spouw is 4 mm en heeft een gasvulling, waardoor een hoge warmte-isolatie wordt bereikt: $U = 1,9 \text{ W/m}^2\text{K}$.

GELUIDSISOLATIE

De wering van verkeerslawaai is gering. De door Dörr opgegeven geluidsisolatiewaarden van 34 á 35 dB zijn gemeten inclusief het kierdichte raamkozijn, waar het glas in zit; deze cijfers lenen zich daarom niet voor een vergelijking met andere glassoorten. Volgens Adviesbureau van der Boom B.V. Zutphen en de tabellen van T.N.O., die het glas overigens niet zelf getest heeft, zou het glas van deze samenstelling slechts maximaal 29 á 30 dB kunnen weren.

De binnenrand kan in elke kleur worden geleverd, waardoor het bijna onzichtbaar is. De dubbele spiegeling door de beide ruiten blijft zichtbaar.

Het glas moet geplaatst worden in een stopvervangende kit, die er uitziet als het bekende oude stopverf. Het kan dus geplaatst worden in de oude historische vensters! En dat is een monumentenzorger wat waard. De prijs van dit glas is inclusief plaatsen ca. € 150 á € 160* per vierkante meter exclusief BTW.

GARANTIE

Op het glas zit 5 jaar garantie, mits men de aanwijzingen van de fabrikant inzake lijm, kit en verfsysteem opvolgt. Bovendien moet het glas elk jaar worden geïnspecteerd. En daarmee wordt dit glas toch wel duur.

BRAKELL-GLAS EN PILKINGTON-GLAS

(www.pilkington.com)

Dit zijn goedkopere alternatieven van het Dörr-glas.

In de vorige editie van dit blad, nr. 11 van juni 2005, is een vergelijkend onderzoek gepubliceerd naar isolatieglas onder de titel 'Isolatieglas in monumenten?'. Echter na verschijnen van deze editie ontvingen wij nieuwe informatie over Dörr-isolatieglas. Hieruit bleek dat de geluidsisolatiewaarde van dit glasbeduidend lager is die genoemd in het betreffende artikel.

Om de vergelijking tussen de diverse soorten glas goed mogelijk te maken, treft u hieronder nogmaals de, nu herziene, versie van dit hele onderzoek aan.

DÖRR-HR-ISOLATIEGLAS

(www.kwartsenco.nl)

Dit is een Duits product waarmee in Duitsland al behoorlijk wat ervaring is opgedaan. Het is isolatieglas met een dikte van 10 of 11 mm,

glas in monumenten (2)

Het gaat hier om nieuwere HR-glassoorten van € 80 á € 90* per vierkante meter, inclusief plaatsen, exclusief BTW. De isolatiewaarden komen ongeveer overeen met Dörr. Er zit echter geen garantie op. En dat is een groot nadeel ook voor de schilder/ aannemer, die het moet plaatsen. Hij draait namelijk op voor de garantie. Hij durft het daarom vaak niet in de oude ramen te plaatsen. Alleen als er nieuwe ramen moeten komen, past hij het toe. Hij kan dan voor de zekerheid ook stiekem de sponningen wat groter maken. Ook goede oude ramen dreigen zo in de container te komen. En de sponningen kloppen niet meer. Geen ramp dit laatste; toch jammer.

Ruysdaelglas: de ruiten kunnen niet lekken; er is immers geen spouw. Toch gaat het om een vrij nieuw product. Als het zo beproefd goed is, waarom dan geen garantie, al zou dit de prijs wat verhogen?

RUYSDAELGLAS (www.vanruysdael.com) Van Ruysdael Techniek en Glas uit Delft maakt ook dun isolerend glas, maar dan massief, zonder spouw: gelaagd glas. De warmte-isolatie worden verkregen door o.a. meege-smolten edelmetaalcoating; de pvb (polyvinyl butiral)-folie levert een verhoogde veiligheid en geluidwering. De stralingswarmte reflecteert als het ware terug naar binnen. Het glas is dun en heeft dus geen zichtbare randen. Ook dit glas wordt geplaatst in een plastische stopverf. Het is net zoals het Dörrglas ook verkrijgbaar in getrokken uitvoering; dus niet dat strakke moderne foutloze floatglas.

WARMTE-ISOLATIE

De warmte-isolatiewaarde van het glas is weliswaar een stuk geringer dan de hiervoor genoemde glassoorten: $U = 3 \text{ á } 3,5 \text{ W/m}^2\text{K}$.

Extra isolatiewinst zit 'm hier echter in de randen. Bovengenoemde glassoorten hebben daar nauwelijks isolatie vanwege de daar aanwezige randafwerking. Vooral bij veel kleine ruiten levert dat voordeel. De prijs van dit glas is inclusief plaatsen ca. € 100 á € 110* per vierkante meter exclusief BTW.

GELUIDSISOLATIE

De geluidsisolatie van dit glas is heel behoorlijk: ca. 34 dB afhankelijk van de uitvoering/dikte.

GARANTIE

Ruysdael geeft geen garantie op zijn producten. "Nergens ter wereld wordt garantie gegeven op enkel glas, gelaagd glas of glas met metaalcoating, hoewel er zeer lange en goede ervaringen mee zijn", zo wordt gemeld. Daar zit wat in; de ruiten kunnen niet lekken; er is immers geen spouw. Toch gaat het om een vrij nieuw product. Als het zo beproefd goed is, waarom dan geen garantie, al zou dit de prijs wat verhogen?

N.B. De genoemde geluidsisolatiewaarden zijn die van verkeerslawaai; voor het weren spoorweglawaai is glas nodig met hogere waarden nodig vanwege de lagere geluidsfrequenties.

CONCLUSIE

Genoemde producten zullen vaak acceptabel zijn in monumentale panden. Dit is echter wel afhankelijk van de situatie; niet altijd alles overal.

- Het Dörrglas is een duur raspaartje wat veel

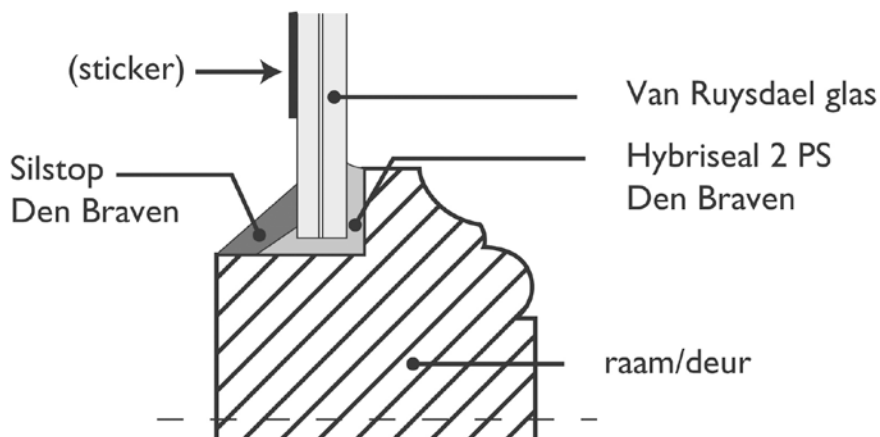
verzorging behoeft en op termijn enige gas en daardoor isolatiewaarde verliest. Om de 5 jaars-garantie te behouden, moet je bij dat dure Dörr toch wel heel wat doen.

- De goedkopere alternatieven van Brakel en Pilkington moeten zich eerst nog maar eens bewijzen, zo ben ik van mening.
- Het Ruysdaelglas presteert thermisch wat minder dan de andere soorten, maar toch nog heel redelijk, vooral bij kleinere afmetingen. Een extra is de hoge mate van doorbraakbeveiliging. Het is probleemloos glas, wat het meest oogt als historische enkel glas. Waarschijnlijk zal dit glas in monumenten bij vervanging in nagenoeg alle gevallen acceptabel zijn.

VERDER ONDERZOEK

Met name van het gelaagde Van Ruysdaelglas zijn nog geen toepassingen bekend in Zutphense monumentale ramen. Er is inmiddels met een paar pandeigenaren overleg over toepassing van dit glas. Ook met het van Ruysdael-schuifraamsysteem willen we graag wat ervaring opdoen in monumenten. Zodra een en ander geplaatst is en ervaringen zijn opgedaan, zullen wij u hierover weer informeren in dit blad.

* De genoemde richtprijzen zijn uit 2004, exclusief BTW, inclusief de kosten van het kitlijm en plaatsen etc. Deze zijn slechts te gebruiken om een indruk te geven van de kostenverschillen.

Heb je al goud gevonden?

Als je met een metaaldetector zoekt, wordt deze vraag je vaak gesteld.

Helaas is niet alles van goud wat je vindt, maar gelukkig zijn er wel andere interessante voorwerpen. Muntgewichten zijn voorwerpen die wel goud gerelateerd zijn.

Muntgewichten vormen een bijzondere vondstcategorie bij archeologische opgravingen en veldverkenningen. Met de metaaldetector worden ze ook regelmatig gevonden. Ook uit de Zutphense bodem zijn muntgewichten aan het licht gekomen. Alhoewel er meerdere uit diverse particuliere collecties bekend zijn, komen in dit artikel vier exemplaren aan de orde uit gemeentelijke opgravingen.

GELD IN MIDDELEEUWS EUROPA

In de vroege middeleeuwen werd voor veel handelstransacties gebruik gemaakt van zilvergeld. Gouden munten begonnen na 1250 een rol te spelen, voornamelijk in de internationale handel. Munten werden tot 1700 nog met de hand gemaakt waardoor de nauwkeurigheid van gewicht toch te wensen over liet. Van de soms erg slordig geknipte plaatjes werd soms iets van de rand afgeknipt (=gesnoeid), wat niet direct opviel. Ook door slijtage door langdurig gebruik (soms meer dan 100 jaar) konden de munten teveel van hun massa verliezen. Daardoor ontstond de vraag naar het nauwkeurig wegen van gouden en in mindere mate van grote zilveren munten. Dit gebeurde met muntgewichten. Aanvankelijk werd het gebruik van muntgewichten en muntbalansjes wettelijk sterk beperkt, om te voorkomen dat men de zwaarste munten zou uitzoeken. Pas in de 16e eeuw werden deze verboden opgeheven. In de 16e eeuw circuleerden in Nederland gouden munten uit half Europa. Elke munt had zijn eigen gewicht en gehalte.

De oude muntwetten zijn gesteld in andere termen dan die men tegenwoordig gebruikt. Men werkte toen niet met het decimale gewichtsstelsel van kilogrammen maar met ponden, marken engelsen en azen troois gewicht. Voordat onder invloed van de Fran-

se Revolutie de gewichtssystemen van diverse Europese landen werden gedecimaliseerd, had ieder land een eigen standaard en soms varieerden die nog per streek of zelfs per stad. Over het algemeen gebruikte men vroeger twee stelsels naast elkaar, namelijk het handelsgewicht en het troois gewicht: het eerste was bestemd voor massagoed dat minder nauwkeurige weging behoeft, het tweede voor kostbare zaken waarbij een fijne weging vereist was. De aanduiding 'troois' is afgeleid van de Franse stad Troyes. Naar alle waarschijnlijkheid heeft het in de middeleeuwen in die stad gehanteerde gewicht model gestaan voor het pond troois dat na verloop van tijd in heel Frankrijk en later over de rest van Europa in zwang is geraakt. Overigens zijn lokaal allerlei variaties in de hoogte van de massa opgetreden, waardoor steeds ook een nadere geografische aanduiding vereist is: pond troois Hollands, pond troois Keuls, etc.

ONTWIKKELING VAN MUNTGEWICHTEN IN NEDERLANDEN

De vroegste, omstreeks 1500 in de Nederlanden gemaakte muntgewichten waren rond, maar in de loop van de 16e eeuw werden nog uitsluitend vierkante blokjes vervaardigd

uit messing. Het economische zwaartepunt van de Nederlanden lag in de 16e eeuw in het Zuiden. Het merendeel van de muntgewichten is gemaakt in de grote handelsstad Antwerpen.

Door de gevolgen van de opstand van de Nederlanden tegen het bestuur van de Spaanse koning Philips 2, werd de positie van Antwerpen echter sterk aangetast en de handel verlegde zich naar het noorden. De blokkade van de Schelde sinds 1585 door de Noord-Nederlanden veroorzaakte een uittocht uit Antwerpen van kooplieden, gevolgd door tallozen uit andere beroepsgroepen. Velen van hen trokken naar Middelburg, Rotterdam, Londen of Hamburg een groot deel vestigde zich in Amsterdam. Onder deze migranten bevonden zich ook verschillende muntgewichtmakers; de eerste Noord-Nederlandse muntgewichten daterend uit het eind van de 16e eeuwen zijn voornamelijk gemaakt door voormalige Zuid-Nederlanders.

In de 16e eeuw zijn hier vooral Antwerpse en ook Keulse muntgewichtdozen gebruikt. In de 17e en 18e eeuw werd de muntfabricage verbeterd; machinale productie zorgde voor regelmatigere en dus beter op snoeiing te controleren muntstukken, die op den duur bovendien van een versiering op de zijkant (rand) werden voorzien.

Vervolgens was de muntcirculatie in de 18e eeuw ook minder divers. De behoefte aan muntgewichtdozen werd zo steeds minder, de laatste dozen dateren van omstreeks 1800.

1 pond	2 mark	16 ons	32 lood	320 engels	10240 aas	492,168 gr.
	1 mark	8 ons	16 lood	160 engels	5120 aas	246,084 gr.
		1 ons	2 lood	20 engels	640 aas	30,760 gr.
			1 lood	10 engels	320 aas	15,380 gr.
				1 engels	32 aas	1,538 gr.
					1 aas	0,048 gr.

► **Afbeelding 1. Muntgewichtdoos van Theodorus de Backer uit Amsterdam ca. 1750 (12,1 x 7 x 2,3 cm) Inhoud het balansje en een driehoekig en een rond schaalte plus een aantal muntgewichten. Ook is er aan de rechterkant een vakje voor de aasgewichtjes.**

Foto Centraal Museum Utrecht.

▼ **Afbeelding 2. Bovendoos voor gouden munten van Jan Caen Amsterdam (1e helft 17e eeuw) met 36 gewichten. De meeste gemerkt Jan Caen 1639. Handbalans met rond en driehoekig schaalte. Deksel voorzien van etiket met blokbeeldenaars. Bewerkte schuif met 7 aasgewichten. Deze doos is geveild bij Laurens Schulman november 2002. Particuliere collectie. Lengte 25.3 cm breedte 12.5 cm en hoogte 4.3 cm.**

Foto R.J. Holtman.

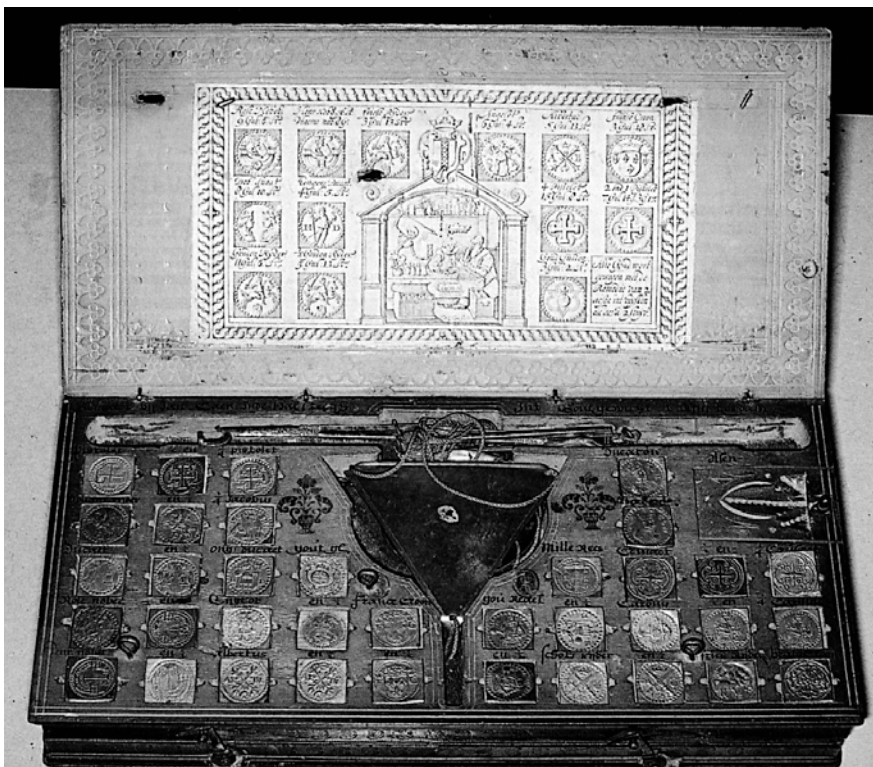

VOORZIJD E MUNTGEWICHT

Op de voorzijde staat in vereenvoudigde uitvoering de voorzijde van de beeldenaar van de munt afgebeeld, soms met een jaartal. Of er zijn ter identificatie ook nog een of meerdere letters aangebracht.

KEERZIJD E MUNTGEWICHT

De keerzijde van de oudste muntgewichten is vaak blanco. Van de vierkante muntgewichten van rond 1500 voldoen de meeste aan de regels welke Philips de Schone in 1499 opstelde. Een eerste eis was, dat op elk muntgewicht aangegeven moet worden in welke stad die gemaakt was. In Antwerpen werd die regel nauwkeurig opgevolgd. Er zijn muntgewichten van een zestigtal verschillende muntgewichtmakers bekend, alle voorzien van de voor Antwerpen karakteristieke geopende hand. Van een even groot aantal Amsterdamse muntgewichtmakers beeldden er slechts elf het wapen van hun stad af. De overige steden uit de Nederlanden waarvan (een gedeelte van) het stadswapen op een muntgewicht voorkomt zijn: Attrecht, Brugge, Doornik, Enkhuizen, Gent, 's Gravenhage, Hoorn, Leuven, Luik, Mechelen, Middelburg, Mons, Namen, St. Niklaas, Oudenaerde en Rotterdam.

Meestal bracht de maker volgens voorschrift op de een of andere manier een eigen merkteken op het muntgewicht aan. Vaak werden de initialen tezamen met het stadsmerk verwerkt, soms een huismerk.

Muntgewichtmakers die lid waren van het gilde der smeden mochten de goudshamer voeren. Sommige merken voeren bovenaan een Bourgondisch vuurijzer. Dit was voorbehouden aan de officieel benoemde ijkmeester-generaal in de Zuidelijke Nederlanden. In Keulen, waar vele muntgewichten voor munten uit de Nederlanden werden vervaardigd, golden soortgelijke voorschriften voor het merken van muntgewichten als in Antwerpen, maar men heeft zich er niet aan gehouden; het merendeel heeft een blanco keerzijde.

MUNTGEWICHTDOZEN

De muntgewichten werden soms in een of andere doos opgeborgen. Ook hier kwam

▲ Afbeelding 3. Gewicht albertijn 1604

rond 1500 verandering in, toen in Keulen platte houten doosjes gemaakt werden voor het opbergen van de vierkante enigszins tapse muntgewichten. Later kwamen er ook grotere dozen met laden of aparte vakjes, gemaakt in een uitsparing achter een schuifje in het deksel. Behalve de muntgewichten zat in de doos een gevoelig balansje met een driehoekig en een rond schaalpje. Verder nog een stel aasgewichten, waarmee kon worden vastgesteld in hoeverre de massa afweek van de norm en welk bedrag er dus verrekend diende te worden. In het deksel plakte de muntgewichtmaker vaak een etiket, waarop meestal een aantal blokjes staan afgebeeld (soms een naam en of adres).

Het aantal muntgewichten in een doos verschilde al naar gelang de wensen van de gebruiker en de tijd, van 9 tot wel 60 stuks. Muntgewichtdozen waren niet bijzonder duur. Een doos met 43 gewichten die in 1622 op de jaarmarkt in Goes werd gekocht, kostte volgens de aantekening op de onderkant 4 gulden. Ook werden losse blokjes verkocht voor 4 stuivers in 1752 door muntgewichtmaker Jacob L'Admiral, te Amsterdam.

EEN BEZOEK AAN EEN MUNTWISSELAAR

Hoe een bezoek aan een wisselaar in het begin van de 17e eeuw kan zijn geweest, volgt uit de volgende reconstructie. Anno 1616. Een man gaat op de jaarmarkt van Zutphen naar de kraam van wisselaar

4 rijksdaalders a 48 stuiver	=	192	st
1 leeuwendaalder a 38 st	=	38	st
2 florijnen a 28 st	=	56	st
6 schellingen a 6 st	=	36	st
4 dubbeltjes a 2 st	=	8	st
2 stuivers a 1 st	=	2	st
2 duiten a 1/8 st	=	1/4	st
Totaal	=	332 1/4	st

▲ Afbeelding 4.

Hendriks Huygensz en vraagt wat de waarde is van 2 Engelse rozenobels die hij zojuist heeft ontvangen. Huygensz raadpleegt de ordonnantie van 26 september 1615 en vertelt dat de rozenobels 5 engels (=7,69 gr.) moeten wegen; zij zijn dan 8 gulden en 16 stuivers (176 stuivers) per stuk waard. Huygensz pakt zijn muntgewichtdoos, die hij onlangs in Amsterdam heeft gekocht bij muntgewichtmaker Gerard Geens. Hij neemt het balansje eruit en houdt het omhoog, zodat het in evenwicht is. Uit de muntgewichtdoos pakt hij vervolgens het rozenobel-muntgewicht en legt dat in het ene schaalpje, op het andere schaalpje wordt een van de gouden rozenobels gelegd. Deze blijkt 2 azen (0,096 gr.) te licht te zijn. Dit valt net binnen de grenzen, zodat de klant hiervoor maar 3 stuiver hoeft te betalen. Daarna wordt de tweede rozenobel gewogen. Meteen blijkt dat dit stuk flink gesnoeid is, want de balans slaat door naar de kant van het gewichtje. Daarom pakt wisselaar Huygensz een paar aasjes uit de muntgewichtdoos en legt het gewichtje van 4 azen (=0,19gr.) in het schaalpje met de munt. Dit is nog niet genoeg. Dus legt hij er nog een gewichtje van 3 azen (=0,14 gr.) bij. De balans is nu in evenwicht, maar de munt blijkt dus maar liefs zeven azen (=0,33 gr.) te licht. Volgens de ordonnantie mag een munt 2 azen te licht zijn, mits er 1,5 stuiver per aas wordt bijbetaald, maar dan nog weegt dit stuk 5 azen te weinig. Huygensz zal, zoals zijn ambtseed dat voorschrijft, deze munt uit de omloop moeten nemen. Een volwichtige rozenobel is 176 stuivers waard, maar dit exemplaar kan Huygensz niet meer vergoeden dan 163 stuivers: immers 2 keer 1,5 stuiver voor de eerste 2 azen dat hij te licht is en 5 keer 2 stuivers voor de volgende vijf azen die ontbreken. De man moet Huygensz echter wel betalen voor zijn diensten. Het kost hem 2% van de waarde van de munten die samen 339 stuivers waard zijn. (6 3/4 stuiver commissieloon). Voordat Huygensz de man uitbetaalt,

knipt hij met zijn schaar die op zijn tafel ligt de te lichte rozenobel in stukken, zoals hij dat volgens zijn instructie moet doen. De stukjes edel metaal verzamelt hij en deze worden later weer omgesmolten. De klant krijgt ten slotte 332 1/4 stuiver in zilvergeld terug.

MUNTGEWICHTEN GEVONDEN IN ZUTPHEN

Hieronder komen vier muntgewichten aan de orde die onlangs bij gemeentelijke opgravingen werden gevonden. Het eerste exemplaar betreft een vondst uit de kelder van Beukerstraat 64 (voormalige pianohandel van de weduwe Koch), waar in juni 2005 een opgraving plaats vond (afbeelding 3).

De voorkant van het muntgewichtje toont de afbeelding van 1 Albertijn (15x 15 x 1,5 mm 2,5 gr.) Het gaat om een stokkenkruis met kroon, waaraan het gulden vlies hangt, geflankeerd door het jaartal 1604. De tekening (afbeelding 4) is van het bekende type uit 1606. Op de achterkant staat het handje van Antwerpen met de letters A C, onder het handje staat een goudshamer (alleen toegestaan voor leden van het gilde der smeden). De letters A C staan voor de maker Andries Cears die, voor zover bekend, van 1606 tot

▲ Afbeelding 5. Voor- en achterkant van een gouden 1 Albertijn geslagen in 1600 in de Zuidelijke Nederlanden 28 mm 2,9 gr.

▲ **Afbeelding 7. Een gouden dubbele Spaanse escudo, een zeer slordig geknipt muntplaatje van 6,7 gr.**

▲ **Afbeelding 6.**

1620 muntgewichten heeft geproduceerd. Uit deze vondst blijkt dat hij al in 1604 is begonnen!

Een ander exemplaar uit dezelfde kelder in de Beukerstraat betreft een muntgewicht van een dubbele Spaanse escudo (15 x 15 x 3,5 mm 6,6 gr., zie afbeelding 6). Op de voorzijde staat het kenmerkende krukenkruis in een vierpas van de dubbele escudo. De muntgewichtmaker is Guiliam de Neve. De keerzijde toont een zwaard met zijn initialen GDN met jaartal 1644. Helaas is de achterkant te onduidelijk voor een foto, vandaar een tekening van een vergelijkbaar exemplaar. De Neve is in 1576 geboren in Antwerpen. Uit de jaren 1612 tot 1652 zijn er muntgewichtdozen uit Amsterdam van hem bekend. Op 78-jarige leeftijd is hij in Amsterdam overleden (1654).

De volgende twee exemplaren zijn gevonden tijdens het archeologisch onderzoek in de Burgerzaal in 2004. Het onderzoek vond plaats in het kader van de algehele restauratie van het oude stadhuis. In de Burgerzaal werd de vloer hersteld en voorzien van vloerverwarming. De lagen onder de huidige vloer en op de resten van de 14e-eeuwse vloer zijn archeologisch onderzocht. Vanaf de bouw van de eerste vleeshal omstreeks 1325 tot in de jaren '50 van de 20ste eeuw werd deze ruimte

gebruikt om handelsgoederen te keuren en te verkopen. In de late middeleeuwen werd hier het vlees gekeurd door de stedelijke overheid en op vleeshal verkocht. Tussen 1896 en 1953 was de boterwaag hier gehuisvest. Uit al die eeuwen zijn muntvondsten gedaan, eenvoudigweg omdat er veel munten in de ruimte om zijn gegaan en er wel eens wat verloren ging tussen de vloertegels. De gevonden muntgewichten zullen in de vleeshal zijn gebruikt om handelstransacties in vreemd geld mogelijk te maken. Eén exemplaar (15 x 15 x 2,5 mm 3,1 gr) toont aan de voorzijde de afbeelding van een zonnelynsymbool van een gouden Franse ecu au soleil (afbeelding 8). Deze munt is aangemaakt tussen 1610/1645. Aan de achterkant zien we een opgestoken handje met de initialen T G van Thomas Gousson uit Antwerpen. Van deze muntgewichtmaker zijn slechts enkele muntgewichtdozen bekend uit 1752, verdere persoonsgegevens ontbreken. Dit is een mooi voorbeeld van een muntgewicht dat ongeveer 100 jaar na de muntslag gemaakt is. Juist dan is de kans immers groot dat de munt door slijtage of het illegaal snoeien te licht in gewicht is geworden.

Het laatste muntgewichtje (15 x 15 x 2,5 mm 3,5 gr) toont aan de voorzijde de afbeelding van de heilige Ladislaus met rijksappel en hellebaard tussen de letters H D (Hongaarse Dukaat). (afbeelding 10). Deze letters kunnen ook als Hollandse Dukaat worden uitgelegd. De massa van beide munten was immers hetzelfde. De Hollandse Dukaat is geïnspireerd op de Hongaarse. De latere muntgewichten krijgen wel de afbeelding van een geharnaste figuur,

Meer over nep

ER ZIJN GROFWEG DRIE MANIEREN VAN RESTAUREREN

Ten eerste: herstelrestauratie. Vergane onderdelen worden vervangen. Het nieuwe raam dat het verrotte exemplaar vervangt, houdt exact dezelfde houtprofilering. Hierin komt weer hetzelfde soort glas. De gevel blijft ongewijzigd in stand. Geen discussie over, denk ik.

De tweede manier is al wat dubieuzer: terugrestaureren. Een stuk van de bouwgeschiedenis van een monumentaal pand wordt vervangen, verdoezeld, is weg. Zoals bij Zaadmarkt 83. Daar sneuvelde in 1999 de halve voorgevel met winkelpui, om weer plaats te maken voor de fraaie ronde schuiframen van vroeger. Leuk, mooi! Maar als argeloze passant wordt je toch een beetje voor de gek gehouden. Je denkt voor een mooie oude gevel te staan, terwijl de mortel bij wijze van spreken nauwelijks droog is. Je weet niet meer wat echt is. Bovendien kunnen er afwijkingen voorkomen, omdat een foto het enige restauratiehouvast was. Mag die nep? Van mij wel. In dit geval. De gesloopte winkelpui detoneerde namelijk met het fraaie bovengevel en de harmonie is nu hersteld.

De derde manier van restaureren is het bewust toevoegen van namaakhistorische elementen, die er nooit gezeten hebben. Zoals bij Lange Hofstraat 10. Nou ja! Het herbouwen van de door oorlogsbommen getroffen Frauenkirche in Dresden valt natuurlijk buiten al deze categorieën: fantastisch!

Cornelis

▲ Afbeelding 8.

▲ Afbeelding 10.

die kenmerkend was voor de Hollandse dukaten. De Hollandse dukaat is aangemaakt vanaf 1586 en wordt nog steeds aangemunt. Op de achterzijde staat het handje van Antwerpen met de initialen D I. Er zijn meerdere gewichten bekend met deze initialen maar er zijn geen gegevens wie de maker is.

Van de vier muntgewichtjes, gevonden bij twee opgravingen in Zutphen, zijn er drie uit Antwerpen en een uit Amsterdam. Ze zijn allemaal van verschillende makers. Twee muntgewichten zijn voor "Nederlandse munten" en twee voor buitenlandse munten. Voor een echte conclusie is dit aantal te klein, maar er liggen met zekerheid nog vele muntgewichten in de Zutphense bodem te wachten.

▲ Afbeelding 9. De voor- en achterkant van een gouden Franse ecu au soleil, 27 mm 3,4 gr.

► Afbeelding 11. Gouden dukaat 1632 en een gouden dukaat uit 1998, beiden zijn 3,5 gr. 21 mm.

GEBRUIKTE LITERAATUUR

- Huiskamp M., 1994. Gewogen of Bedrogen, Zwolle Waanders Drukkers.
- Houben G.M.M., 1981. Muntgewichten voor munten van de Nederlanden, Roermond Hub. Tonnear b.v.
- Pol A., 1990. Noord-Nederlandse Muntgewichten, Leiden
- Wittop Koning D.A./ Houben G.M.M., 1980. 2000 jaar Gewichten in de Nederlanden, Lochem De Tijdstroom bv.

Colofon

Voor vragen over de verschillende aspecten van monumentenzorg kunt u met de volgende medewerkers contact opnemen:

- Dhr. J.K. Blanksma 0575-587377 subsidies
- Mw. A. Koster 0575-587326 vergunningen
- Dhr. J.S. Krijnen 0575-587376 bouw- en cultuurhistorisch onderzoek
- Dhr. J.J.P. van Stiphout 0575-587309 administratief- juridische zaken
- Dhr. M. Groothedde 0575-510229 archeologie

Deze uitgave wordt toegezonden aan belanghebbenden en geïnteresseerden. U kunt kosteloos een exemplaar aanvragen of een abonnement nemen. Bel hiervoor naar de eindredactie of anders naar bovenstaande nummers.

ZUTPHEN MONUMENTAAL

IS EEN UITGAVE VAN:
Sector Ruimte van de Gemeente Zutphen, afdeling Bouwen, Monumenten en Archeologie.
Postbus 41, 7200 AA Zutphen.
Redactie: J. Kremer, M. Louwes,

M. Groothedde, J.S. Krijnen
Eindredactie J.S. Krijnen, tel. (0575) 587376

Gratis losse exemplaren zijn eveneens verkrijgbaar op de volgende locaties:

In de hal van het Stadhuis, 's-Gravenhof 2.
Stadsarchief Zutphen, Spiegelstraat 13
Stedelijk Museum, Rozengracht 3

DRUK EN VORMGEVING

Walburg Grafische Diensten Zutphen, oplage 1000 exemplaren